

SUBJEKTIIVINEN KÖYHYYS – ongelmallinen aihealue

Merja Kallio

Vähimmäistoimeentulo merkitsee joillekin ruokaa ja asuntoa, joillekin kohtuullista elintasoja. Köyhyys on "toisten" ongelma. Haastattelukysymyksiä laadittaessa nämä seikat tulisi ottaa huomioon.

KÖYHYHDEN mittamista vaivaavat käsitteelliset, tekniset ja poliittiset ristiriidat. Eri mittareilla saadaan erilaisia köyhyysrajoja. Yhden ratkaisun köyhyysmittauksen ongelmaan on toivottu tulevan subjektiivisen eli itse koetun köyhyyden mittaamisesta. Köyhyyden mittaaminen subjektiivisilla kysymyksillä perustuu ajatukseen, että vastaaja itse tietää parhaiten, mikä on hänen minimitoimeentulotonsa (ks. esim. Forma ym. 1999). Subjektiivisilla kysymyksillä toivotaan saatavan tietoa myös yleisemmästä sosiaalisesta tilasta ja niitä käytetään survey-tutkimuksissa muiden köyhyysmittareiden rinnalla. Subjektiivisen köyhyyden on ajateltu huomioivan yksittäisen kotitalouden tilannetta ja tarpeita kokonaisvaltaisemmin kuin muiden mittaamistapojen.

Tulevan Eurooppalaisen tulo- ja elinolotutkimuksen EU-SILCin pilottitutkimuksessa subjektiivisen köyhyyden kysymykset olivat rahojen riittä-

vyttä koskeva kysymys (1), jossa tiedusteltiin, miten kotitalous tulee toimeen tämän hetkellä tuloillaan sekä minimitoimeentulokysymys (2), jossa vastaajaa pyydetään määrittämään summa, jolla hänen kotitaloutensa tulisi toimeen kuukauden. Kysymykset kuuluivat:

(1) Kotitalouden tulot voidaan ansaita tai saada monenlaisista tulolähteistä. Lisäksi niitä (tulot) voi olla yhdellä tai useammalla kotitalouteen kuuluvalla henkilöllä. Kun ajattelette kaikkia kotitaloutenne kuukauden (tai viikon) aikana kertyviä tuloja, saatteko mielestänne nämä rahat riittämään:

- 1** suurin vaikeuksin
- 2** vaikeuksin
- 3** pienin vaikeuksin
- 4** melko helposti
- 5** helposti
- 6** vai hyvin helposti?

(2) Ajatelkaa nyt sitä, paljonko rahaa tarvitaan kuukaudessa koko kotitaloutenne tähänhetkis-

ten tarpeiden tyydyttämiseen. Mikä on mielestänne pienin nettotulo kuukaudessa, jonka taloutenne tarvitsee saadakseen rahat riittämään?

Subjektiivisten köyhyyskysymysten ymmärtämisestä

Subjektiivisen köyhyyden mittaaminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista, jo sanamuotojen on havaittu tuottavan paljon ongelmia (ks. esim. Citro & Michael 1995). Kysymyksissä käytetään usein englannin kielestä juontuneita kiertoilmauksia (esim. "make ends meet"), joilla vältetään köyhyys-sanankäyttöä. Tämä perustuu siihen ajatukseen, että köyhyyttä vierastetaan – se tapahtuu muille ihmisille (Dean & Melrose 1999). Voidaan kysyä, ymmärtävätkö vastaajat kysymyksissä käytettyjä käsitteitä tutkijan haluamalla tavalla ja mitä näillä kysymyksillä oikeastaan saadaan tietää. EU-SILC-tutkimuksen kohdehenkilö voi olla myös kuka tahansa perheen yli 15-vuotias jäsen, jolloin vastausten vertailtavuus voi tulla ongelmalliseksi, mikäli vastauksen antaja (isä, äiti, lapsi) vaihtelee kotitalouksittain.

SurveyLaboratoriossa suoritettiin kesällä 2002 EU-SILC-pilottilomakkeen subjektiivista köyhyyttä mittaavien kysymysten ymmärrettävyyden testaus (tarkka tutkimusseloste Kallio 2002). Testauksessa haastatettiin 15 väestötietojärjestelmästä poimittua tutkimushenkilöä. Haastatteluihin pyrittiin saamaan vaihtelevasti eri-ikäisiä ihmisiä eri ammattiryhmistä. Haastatelluista kahdeksan oli naisia, loput miehiä. Yhden henkilön kotitalouksia edusti yhdeksän vastaajaa, kahden henkilön kotitalouksia neljä ja kolmen henkilön kotitalouksia kaksi vastaajaa.

Kysymyksiä testattiin kognitiivisin yksilöhaastatteluin käyttäen takautuvaa ääneenajattelumenetelmää. Vastaajien kanssa käytiin ensin läpi lomaketta tavanomaiseen tapaan, minkä jälkeen heiltä kysyttiin, miten he päätyivät vastauksiinsa. Kognitiivisen haastattelun tarkoituksena on saada selville muun muassa, mitä vastaaja ajattelee kysymyksellä tarkoitettavan. Mitä yksittäiset käsitteet merkitsevät? Minkälaista vastaamisstrategiaa hän käyttää? (Willis 1994, 4; ks. myös Ahola ym. 2002)

Rahojen riittävyttä koskevaan kysymykseen vastaamista pidettiin helppona, ja kysymyksen tarkoituskin ymmärrettiin melko hyvin.

"Oikeestaan just sitä, mitä siinä kysyttiin, että miten rahat riittää, että riittääkö rahat ja miten ne riittää..." (näyte 1)

Rahojen riittävyttä ei verrattu muihin ihmisiin, mutta aikaisempaan elämäntilanteeseen kylläkin. Kysymykseen liittyvän tulojen käsitteen kohdalla ne, joilla oli perhettä sanoivat ajatelleensa myös muiden perheenjäsenten tuloja.

Sen sijaan minimitoimeentulokysymys havaittiin ongelmalliseksi. Se, mitä ihmiset käsittivät "tämänhetkisiillä tarpeilla", vaihteli suuresti (todettu aiemminkin ks. Godenhjelm 2000). Toiset sisällyttivät tarpeisiinsa vain ruuan ja vaatteet, toiset laskivat tähän lähes kaikki elinkustannuksensa matkustamisesta harrastuksiin.

"Ruoka, vaatteet. Viikkoraha muksulle ja itse tuopille yhden tai kaks kertaa." (näyte 2)

"Ne on vastike, ruoka, lääkkeet, jonkinlainen matkustaminen, harrastukset (golf), lasten auttaminen, vakuutukset."

(näyte 3)

Tutkimushenkilöiltä kysyttiinkin, ajattelivatko he vastatesaan (Forman ym. 1999 käsittein) "juuri ja juuri toimeentuloa" vai "kohtuullisempaa elintasoa". Puolet sanoivat ajatelleensa kohtuullisempaa elämää ja puolet minimitoimeentuloa. Perheelliset (2–3 henkilön taloudet) sanoivat ajatelleensa myös muiden perheenjäsenten tarpeita vastatessaan. Eri asia sitten on, kuinka objektiivinen heidän käsityksensä on muiden tarpeista. Tämän testauksen perusteella asiaa voi vain spekuloida. Perheellisten (miehiä 5, naisia 1) ilmoittamat rahamää-

rät olivat suurempia kuin yhden henkilön talouksien. Näistä kuitenkin kaksi vastaajaa (yksinhuoltajaisä sekä eläkeläispariskunnan vaimo) ilmoittivat huomattavasti pienemmän rahasumman kuin moni yhden henkilön taloudessa asuva. Huomattavaa on, että aineistonäytteessä kolme vastaaja oli laskenut senhetkisiin tarpeisiinsa myös kotoa jo pois muuttaneiden lasten rahallisen auttamisen. Näin vastausten vertailtavuus näyttäytyy ongelmallisena.

Minimitoimeentulokysymys on ristiriitainen. Kysymyksessä johdatellaan ensin ajattelemaan tämänhetkisiä tarpeita, minkä jälkeen pyydetään ajattelemaan toimeentulotasoa, jolla pystyisi tyydyttämään välttämättömät tarpeet. Tällaisella kysymyksellä ei varmaankaan saada selville subjektiivista köyhyysrajaa. Tämän testauksen perusteella voi siis todeta, että SILC-pilotin minimitoimeentulokysymys ei mitannut sitä, mitä sen pitäisi mitata. Kaikki vastaajat eivät ymmärtäneet kysymystä samoin. Jos annetaan vastaajien itse määrittellä, mitä tarpeita vastatessa tulee ottaa huomioon, saadaan hyvin sattumanvaraisia tuloksia. Toisille tämänhetkiset tarpeet ovat ne välttämättömät eli ruoka ja asunto, toisille se ei näytä riittävän ollenkaan. Jos tarkoituksena on saada selville köyhyysraja, miksei siis käytettäisi käsitettä köyhyys?

Köyhyys-käsitteen käyttö subjektiivisessa mittaamisessa

Townsendin ym. (1997) mukaan köyhyyden käsitettä ei pitäisi välttää, jos halutaan tietää todellinen subjektiivinen köyhyysraja. He operationalisoivat omassa tutkimuksessaan YK:n Kööpenhaminan huippukokouksessa tuottamat köyhyysmääritelmät absoluuttisesta (absolute) ja yleisestä (overall, jonka suomensin testausta varten "suhteellinen") köyhyydestä (Townsend ym. 1997; ks. myös UN 1995; ja Lindqvist 2000). Kysymykset kuuluivat (suomennokset MK testausta varten):

Absoluuttinen köyhyys tarkoittaa että on niin köyhä, että ei ole varaa täyttää inhimillisiä perustarpeita. Jotta voisi välttää absoluuttisen köyhyyden, on oltava tarpeeksi rahaa turvatakseen seuraavat tarpeet (näyttökortissa): riittävä ruokavalio, asumiskulut/vuokra, vesilaskut, riittävät puhtaanapitovälineet (jätevesiviemäri, vessa jne.), puhdas vesi, perusterveydenhoito, koulutus. Kuinka monta euroa kuukaudessa, kun verot on vähennetty, on mielestäsi riittävästi kotitaloudellesi välttääksenne absoluuttisen köyhyyden?

Välttääksesi suhteellista köyhyyttä, sinulla täytyy olla tarpeeksi rahaa kattaaksesi menot, joita mainittiin absoluuttisen köyhyyden kortissa sekä lisäksi tarpeeksi rahaa, jotta voit (näyttökortissa): elää turvallisessa ympäristössä/alueella, osallistua

sosiaaliseen elämään paikallisella alueellasi, tuntea olevasi osa paikallista yhteisöä, suorittaa velvollisuudet ja muut toiminnot perheessä ja naapurustossa sekä työssä, tarpeeksi rahaa kulkuunneuvoihin ja liikkumiseen. Kuinka monta euroa kuukaudessa, kun verot on vähennetty, on mielestäsi riittävästi kotitaloudellesi välttääksenne suhteellisen köyhyyden?

EU-SILC-kysymysten yhteydessä samojen tutkimushenkilöiden kanssa testattiin MORI-kysymyksiä samanaikaista ääneenajattelumenetelmää käyttäen. Mielenkiintoista oli, että suurin osa tutkimushenkilöistä vastasi absoluuttisen köyhyyden kysymyksen pienempiä summia kuin SILC:in minimitoimeentulokysymykseen. Suurimmalla osalla myös vastaukset (10 kpl) suhteellisen köyhyyden kysymykseen olivat pienempiä tai yhtä suuria kuin minimitoimeentulokysymykseen esitetyt vastaukset.

Mitä köyhyys on?

Testaushaastatteluaineistosta löytyy hieman ristiriitaisia kohtia. Aineistosta nousee ilmi asioiden ongelmallisuus ja "tämänhetkisten tarpeiden", toimeen tulemisen sekä köyhyyden erilaiset subjektiiviset merkitykset. Toimeentuloon liittyvät asiat tarkoittavat eri ihmisille eri asioita kulttuuristen puhetapojen sallimissa rajoissa. Toisille pelkkä välttämättömien minimitarpeiden tyydyttäminen saattaa olla

hyvinkin "kohtuullinen elintaso", kun taas toiselle "juuri ja juuri toimeentuloon" liittyy elokuvissa käyntiä, harrastuksia ja ystävien tapaamista.

Subjektiivisten köyhyydskysymysten ongelmaa ei ole tällä testauksella ratkaistu. Kysymyksiin vastaaminen on nostanut esiin joukon uusia kysymyksiä. Koska tilastot ovat sosiaalisia konstruktioita ja kuten Dean & Melrose (1999) toteavat, köyhyys määrittyy diskursiivisissa käytännöissä, se muuttuu koko ajan määrittelyjen muuttuessa.

Tutkimushenkilöiden kanssa keskusteltiin myös vapaamuotoisemmin köyhyydestä. Köyhyys tuotetaan puheissa jonnain, joka on aina "toisaalla". Se on kehitysmaissa, maalla tai ammattitaidottomien ja alkoholisoituneiden ongelma. Pienituloisuus on sen sijaan kategoria, johon on helpompi samastua. Köyhyys on siis yhtä paljon symbolista kuin objektiivistakin. Vaikka tieteellinen konsensus köyhyyden mittaamisesta saavutettaisiin, köyhyyden arkikieliset puhetavat ovat moniulotteiset ja muuttuvat ajasta, paikasta ja puhujasta riippuen. Näin arkikieliset diskurssit pitävät keskustelua yllä. □

Kirjoittaja viimeistelee pro gradu-työtä subjektiivisen köyhyyden tutkimisesta Tampereen yliopistossa.

Lähteet

Ahola, A. & Godenhjelm, P. & Lehtinen, M. (2002) Kysymisen taito. Surveylaboratorio lomaketutkimusten kehittämisessä. Tilastokeskus, Katsauksia 2002/2.

Citro, C. & Michael, R. (1995) Measuring Poverty. A New Approach. National Academy Press, Washington D.C.

Dean, H. & Melrose, M. (1999) Poverty, Riches and Social Citizenship. Macmillan, Basingstoke.

Forma, P. & Heikkilä, M. & Keskitalo, E. (1999) Mikä on kohtuullinen minimi? Vähimmäisturvan taso konsensusmenetelmällä arvioituna. Stakes, Raportteja 240. Helsinki.

Godenhjelm, P. (2000) Vuoden 2000 ECHP-lomakkeen surveytaaminen. Lomaketestaus. Julkaisematon käsikirjoitus kevät 2000. Tilastokeskus, SurveyLaboratorio.

Kallio, M. (2002) EU-SILC-lomakkeen subjektiivista köyhyyttä mittaavien kysymysten testaus. Lomaketestaukset-sarja 5/02. Julkaisematon käsikirjoitus 27.9.2002. Tilastokeskus, SurveyLaboratorio.

Lindqvist, M. (2000) Subjektiivinen köyhyys ja sen mittaaminen. Hyvinvointikatsaus 3/2000, s. 52–55. Tilastokeskus, Helsinki.

Townsend, P. & Gordon, D. & Bradshaw, J. & Gosschalk, B. (1997) Absolute and Overall Poverty in Britain in 1997: What the Population Themselves Say: Bristol Poverty Line Survey. Report of the Second MORI Survey. Bristol Statistical Monitoring Unit.

UN (1995) The Copenhagen Declaration and Programme of Action: World Summit for Social Development 6–12 March. New York, United Nations Department of Publications.

Willis, G. (1994) Cognitive Interviewing and Questionnaire design: a Training Manual. Working Paper Series 7. Office of Research and Methodology. National Center for Health Statistics.